

Margrete Kreutz

Samisk kvinna ställdes ut i djurpark

Kring sekelskiftet 1900 var det inte ovanligt med människoutställningar där ursprungsfolk från jordens alla hörn visades upp för betalande publik. En som agerade levande utställningsobjekt i både Paris och Chicago var sydsamiska Margrete Kreutz med familj.

Text **TORBJÖRN WESTER**

På nyårsdagens morgon år 1889 lade ångfartyget Louise-Jenny till i hamnen i den franska kuststaden Le Havre. Ombord fanns det ovanliga passagerare:

27 sydsamiska män, kvinnor och barn, samt ett tjugotal renar.

Journalisten Jules Tellier hade tagit sig till platsen för att beskåda dem. »De ser ut som otäcka kineser«, skrev han senare. »De är små, men inte dvärgar. De har stort huvud, små sammanväxta ögon, platt näsa, ett brett och platt ansikte, precis som månen.«

Från Le Havre reste samer och renar vidare med tåg till Paris och Jardin d'Acclimatation, en park i stadens västra delar. Den var från början en renodlad djurpark, men mot slutet av 1870-talet, under kolonialismens guldålder, blev huvudattraktionen »exotiska människor« som visades upp i inhägnader – ett slags mänskligt zoo. Besökare kunde

Denna illustration från utställningen i Paris 1889 visar hur åskådarskaror trängs utanför gallerstängslet för att få en glimt av samerna innanför.

se kameler och strutsar – men även zuluer, singaleser och samer.

I den sydsamiska gruppen fanns en höggravid kvinna från gränstrakterna mellan Jämtland och norska Trøndelag. På bilder från utställningen syns hon med allvarsam blick samt med *tjurrie-tjohpe*, en sydsamisk mössa, på huvudet. Hennes namn var Margrete Kreutz, och i parkens inhägnad kom hon senare att föda en dotter som fick namnet Parisienne.

Kulturvetaren Cathrine Baglo vid Norges arktiska universitet i Tromsø har ingående studerat människoutställningarna – eller levande etnografiska utställningar som hon hellre benämner dem – och samernas deltagande i dessa. Speciellt har hon intresserat sig för Margrete Kreutz levnadsöde.

– Det är en mycket stark och tragisk historia, samtidigt som den är väldigt imponerande, säger Cathrine Baglo. →

Margrete Kreutz och hennes dotter var några av de samer som visades upp i Paris. Bilden togs under utställningen 1889.

→ Margrete, då med efternamnen Olsdatter Bull, föddes 1863 i jämtländska Enkroken i Åre socken. Föräldrarna Ole Olsen Bull och Maren Maria Thomasdotter fick minst tio barn, varav Margrete var det andra i skaran. Familjen försörjde sig på renskötsel i gränsfjällen, ett liv som det finns få arkivspår av.

Sommaren 1885 gifte sig Margrete med Anders Persson Kreutz, också han uppväxt i en samisk familj som livnärde sig på renar. Paret flyttade till Svensk-Strådalen, precis på gränsen mellan Sverige och Norge, cirka fem mil nordväst om Åre. Strådalen blev familjens fasta punkt, renarnas vinterbete fanns västeröver, inne i Norge.

Plansch från utställningen i Paris 1889 som ska visa hur samer, »lapons«, lever sitt liv i den arktiska kylan.

Under denna period, på 1880-talet, satte de svensk-norska statsmakterna allt större press på samer, och år 1883 kom en svensk-norsk lagstiftning som gav jordbruket företräde framför rennäringen. Samerna blev även skyldiga att betala ersättning för

Jardin d'Acclimatation visade också exotiska växter och djur. Här studerar två besökare sydamerikanska lamor. Foto från tidigt 1900-tal.

skador som renarna åsamkade. Dessutom krymptes markerna som de kunde nyttja, något som bland annat drabbade Margrete och Anders Kreutz.

Nu, när det alltså blev svårare för samer att försörja sig, fick familjen ett erbjudande – att fara till Paris för att mot betalning visa upp samernas levnadssätt.

– De blev flyttade hit och dit och blev en bricka i ett större spel som inte tog hänsyn till deras intressen, säger Cathrine Baglo. Men här fick de en möjlighet att tjäna pengar, och sedan komma hem och köpa renar och upprätthålla ett liv innanför rendriften. Dessutom var det en möjlighet att få resa och se sig om.

Att visa upp människor från olika delar av världen på utställningar, ofta på djurparker och tivolin, var ett fenomen som började dyka upp under andra halvan av 1800-talet. I inhägnader skulle de leva sitt »autentiska vardagsliv« inför betalande åskådare. Det hände även att antropologer använde denna typ av expositioner för sina fältstudier.

Det har beräknats att runt 35 000 personer visades upp på människoutställningar i Europa och USA under den här epoken – inför mångmiljonpublik. Samer förekom tidigt i dessa sammanhang.

Hur det gick till när Margrete och Anders Kreutz fick erbjudandet om att åka till Paris vet vi inte, men oftast samarbetade utställarna med agenter som skrev kontrakt och ombesörjde transporter. Agenten i det här fallet hette sannolikt Kristen Heiberg Kahrs, och han följde med till Paris som reseledare.

I början av januari 1889 kom samerna alltså

Foto av den samiska gruppen under utställningen i Paris 1889. Margrete Kreutz syns sittande längst till vänster.

MUSÉE DU QUAI BRANLY JACQUES CHIRAC

fram till Jardin d'Acclimatation i Paris och deras hägn inreddes med dittransporterade autentiska föremål. Bland de totalt 27 samerna i gruppen fanns också paret Kreutz två små barn – Märta Maria, tre år, och Kristina, ett år.

Samerna blev, enligt den franske geografen Charles Rabot, snabbt en publiksuccé – i nivå med »hottentotterna« något år tidigare. En samtida illustration (se föregående uppslag) visar hur de parisiska folkmassorna trängs utanför gallerstängslet och tittar in på samerna på andra sidan. Och intresset blev inte mindre av att Margrete Kreutz tre veckor in i vistelsen alltså födde dottern Parisienne.

I april 1889 besökte den norske journalisten Marius Wold – som kom från Margretes hemtrakter – parken. Genom stängslet fick han en

”Det har beräknats att runt 35 000 personer visades upp på människoutställningar i Europa och USA under den här epoken.”

pratstund med henne och passade på att fråga om gemensamma bekanta från hembygden i norr. Wold överräckte också ett fotografi. Utställningen led mot sitt slut och Margrete berättade för journalisten att samerna nu längtade hem.

Det var en ofri tillvaro för gruppen med samer. Senare skrev Wold i Nordenfeldsk Tidende: »Även om de hade haft det bra på många sätt, sade de dock att ett sådant tvång →

En turnerande grupp från Somaliland ses här tillsammans med Etnografiska museets föreståndare Gerhard Lindblom under ett besök i Stockholm 1929.

Även i Sverige förekom folkutställningar

Från andra halvan av 1800-talet ända fram till 1940-talet förekom det i riklig omfattning att »exotiska» människor från folkgrupper i fjärran länder visades upp på liknande sätt som man gör med djur på djurparker. De människor som ställdes ut hade oftast värvats från kolonier med löften om pengar och upplevelser, men det förekom även tvång.

Det handlade både om utställningar som kolonialstaterna iscensatte på hemmaplan för att demonstrera livet i kolonierna, och mer kommersiellt inriktade utställningar.

Affärsmannen Carl Hagenbeck

i Hamburg var den mest framträdande organisatören av den sistnämnda typen. Han handlade med vilda djur och använde det nätverk som han hade byggt upp för djurhandeln för att värva människor till etnografiska uppvisningsturnéer på djur- och nöjesparker i Europa och USA.

Även i Sverige förekom dessa folkutställningar, och i tidningar går det ända fram till 1930-talet att hitta

Kannibalerna komma till Örnsköldsvik

och förevisas i

f. Bokhandlar Dahlbergs gård

Måndagen den 25 April kl. 6 till 10 e. m.

samt

Tisdagen den 26 April kl. 3-10 e. m.

Förevisning hvarje timme.

De tillhöra den lägsta människoracen.

OBS! Dessa äro verkligt äkta Kannibaler från Australien och att ej förväxla med de förr uppträdande oäkta sådana!

Fest- och Krigsdanser samt Spjut- och Bumerangkastning utföres.

Entré: Sittplats 50 öre, ståplat 35 öre, barn 25 öre.

850

A. Engman, Impressario.

Exempel på annonser för »människoutställningar» i Sverige i Örnsköldsviks-Posten 1898 respektive Aftonbladet 1932.

annonsrubriker som »Kannibalerna komma till Örnsköldsvik». I början av 1930-talet arrangerades ett par människoutställningar på Gröna Lund i Stockholm. (Se även »Frågor & svar» i Populär Historia nummer 5/2021.) **PH**

TORBJÖRN WESTER

→ hade de aldrig upplevt tidigare. Deras plats var inhägnad med ett två meter högt staket, och de fick inte komma utanför detta.«

Det ligger nära till hands att helt och hållet se dessa levande utställningar som en del i kolonialismens maktstrukturer. Människor från främmande kulturer i hägn till allmänt beskådande och dessutom ofta i djurparker. Kritiken fanns också närvarande i debatten redan under utställningarnas era. Men Cathrine Baglo vill nyansera bilden något.

– I en del sammanhang har de mötts av större välvilja och intresse utomlands än vad som var fallet hemma. Detta var ju under tiden för den värsta assimileringsspolitiken, när man ville att den samiska livsstilen skulle bort.

Samerna hade också förhandlingsutrymme när kontrakten med utställarna tecknades, och de hade ett visst spelrum att kunna visa upp sin kultur på sitt sätt.

– Men samtidigt är det klart att i Paris var det ju inte bara att åka hem, om de hade velat.

Det förekom också att de samer som deltog i utställningar fördömdes av både andra samer och utomstående, berättar Cathrine Baglo:

– Man har sett ner på dem, speciellt i efterhand. Det har hängt samman med en brist på förståelse för situationen som de befann sig i, att den sydsamiska rendriften var så pressad.

Några dagar efter den norske journalistens besök var det dags för gruppen att åka hem. Väl åter i Strådalen stretade familjen Kreutz på med livet, och Margrete födde fler barn – Olof 1890 och Anna Lisa 1892.

År 1893 uppenbarade sig så en ny chans att resa iväg. Margrete blev kontaktad av Emil Arner, en svensk som hade emigrerat till Kansas i USA och som nu hade i uppdrag att skapa en samisk paviljong på världsutställningen i Chicago. Kontrakt skrevs och med de tre yngsta barnen – minstingen Anna Lisa bara ett halvår gammal – gav sig Margrete av över Atlanten tillsammans med en grupp andra samer, tält, pulkor och renar. (Flertalet av renarna skulle komma att dö på grund av värmen.)

Boplatsen på världsutställningen var utformad på ett annat sätt än i Paris. Den fanns inte i ett hägn utan var uppbyggd till en samisk äventyrsvärld som kretsade kring »King Bull« (Margretes farbror Nils Thomassen Bull), som påstods vara samekung och 112 år gammal.

Margrete Kreutz (i mitten) på det samiska landsmötet i Trondheim 1917. Detalj ur en större gruppbild.

”Urfolk möttes och kanske växte det bland deltagarna fram en ny medvetenhet om deras utsatthet.”

Ersättningen för samerna låg på mellan 14 och 28 kronor i veckan.

– Här var de inte ofria utan de bodde på hotell, och vi kan se att de hade stor påverkanskraft på sina kontrakt, säger Cathrine Baglo.

En länge underskattad dimension av världsutställningen var att den också blev till en tidig global mötesplats, där samerna levde sida vid sida med ursprungsfolk från Västafrika, siouxer, samoaner och många andra. Urfolk möttes och kanske växte det bland deltagarna fram en ny medvetenhet om deras utsatthet runtom i världen.

– De här mötena kan ha bidragit till att man förstod att den egna situationen inte var unik, att det fanns andra folk i världen med liknande erfarenheter, menar Cathrine Baglo.

Bland de samiska deltagarna i Chicago fanns till exempel Daniel Mortensson, som senare blev samepolitisk aktivist och redaktör för den första sydsamiska tidningen.

När Margrete Kreutz efter några månader i Chicago vände hemåt igen väntade snart sorg och umbäranden. År 1897 lämnades hon ensam i fattigdom med sju barn, när maken Anders på egen hand emigrerade till Amerika. Han återvände aldrig. Samtidigt ökade de norska och svenska myndigheterna pressen →

Foto från det samiska lägret under utställningen i Chicago 1893, där villkoren var bättre än i Paris.

ARKIVFOTO

→ på sydsamernas rendrift, med nya förbud och restriktioner. Livet blev allt svårare. Och så slog döden till med full kraft mot familjen. Fyra av barnen rycktes bort i turbekolos – först Anna Lisa och Parisienne 1901, och 1903 även Märta Maria och Sigrid Valborg.

”Margrete Kreutz reste sig dock gång på gång.”

samma politiska frågor, och var därmed en avgörande händelse i den samiska historien. Och där fanns alltså Margrete Kreutz med.

Drygt fem år till fick hon i livet. Under en bilresa efter att ha varit hos sin dotter i norska Lærdal avled hon plötsligt, 59 år gammal. Sockersjuka angavs som dödsorsak. Kistan fraktades över fjällen till Borgund, där hon hade bott de sista åren av sitt liv, och en vecka efter dödsfallet begravdes hon där. **PH**

Torbjörn Wester är frilansjournalist.

Kulturvedaren Cathrine Baglo vid Norges arktiska universitet i Tromsø har kartlagt Margrete Kreutz liv.

Margrete Kreutz reste sig dock gång på gång, vilket Cathrine Baglo har funnit bevis för. Hon har i årtal försökt att kartlägga Margretes liv så långt som möjligt, och en dag för några år sedan bladdrade hon i en då nyutkommen biografi om den samiska aktivisten Elsa Laula Renberg.

– Jag satt och såg på alla bilderna – och så på en sida ser jag Margrete mitt i folksamlingen!

Bilden var från det samiska landsmötet i Trondheim 1917, där Margrete var en av omkring 150 deltagare. Om det var i mötet med andra urfolk i Chicago som hennes politiska medvetenhet väcktes lär vi aldrig få veta, men kanske bidrog det i alla fall. Landsmötet var det första i sitt slag där samer samlades över nationsgränserna för att diskutera gemen-

Fotnot. Förnamnet på artikelns huvudperson stavas ibland Margrethe, och i svenska källor används emellanåt formerna Margreta eller Margareta. Vi har valt att använda hennes norska namnform i texten.